

OSOBNOST A PERCEPCE ZÁTĚŽE MEZI MUŽI A ŽENAMI

PERSONALITY AND PERCEPTION OF STRESS OF MEN
AND WOMEN

Karel PAULÍK

Katedra Psychologie a Sociální práce,
Filozofická fakulta Ostravské univerzity
Reální 5, 701 03 Ostrava, ČR
karel.paulik@osu.cz

Příspěvek byl podpořen GAČR, grantem č. 406/09/0726 „Zvládání
zátěže mužů a žen“.

Abstrakt

Prezentovaný výzkum je zaměřen na studium psychologických aspektů zvládání zátěže v interakci osobnosti s prostředím s ohledem na možné rozdíly mezi muži a ženami. Autor se zaměřuje na některé souvislosti osobnostních proměnných podle pětifaktorového modelu a vnímání zátěže související se zaměstnáním a životem vůbec s ohledem na příslušnost k mužskému či ženskému pohlaví.

Klíčová slova: stres, kognitivní hodnocení, pohlaví, gender, spokojenost, Big-Five

Abstract

This research focuses on the study of the psychological aspects of coping with stress in the interaction between personality and environment with regard to possible differences between men and women. At the centre of the author's attention will be personality variables (five factors model) affecting perception of stress. These variables will then be analysed to reveal their potential connection with male/female differences.

Key words: stress, cognitive appraisal, sex, gender, satisfaction, Big Five

ÚVOD

Účinná adaptace nezbytná k přežití v běžných životních podmínkách příznačných mimo jiné změnami, představuje pro lidského jedince určitou zátěž. Zvláštní případ zátěže přesahující běžné možnosti odolnosti nebo plně nevyužívající aktuální adaptační kapacity se zpravidla označuje jako stres (podrobněji např. K. Paulík, 2006). O širokém okruhu otázek vztahujících se k zátěži a jejímu zvládání lze uvažovat v obecné rovině nebo věnovat pozornost různým speciálním otázkám. Jednu z nich představují zvláštnosti zvládání zátěže různých populačních skupin vymezených např. podle věku, profese, typu onemocnění, pohlaví apod.

Zátěžové podněty můžeme charakterizovat z objektivní i subjektivní perspektivy. Objektivní charakteristiky nabývají na důležitosti zejména v případech, kdy nároky skutečně ohrožují zdraví nebo život člověka (např. při ztrátě kontroly nad působením energie, jež může způsobit fyzické poškození nebo zničení organismu) bez ohledu na to, zda si to jedinec uvědomuje či nikoliv. Subjektivní stránka spočívá v individuálním posuzování významu celé

situace i jednotlivých podnětů, velikosti nároků, míry ohrožení i v hodnocení vlastních předpokladů je zvládat. Hodnocen je i samotný proces adaptace a jeho důsledky s ohledem na očekávání (potřeby, zájmy, hodnoty, aspirace apod.).

Ve svém příspěvku se zaměřuji na hledání odpovědí na dvě základní otázky:

- Jaké lze nalézt souvislosti mezi subjektivním hodnocením pracovní a mimopracovní zátěže a osobnostními vlastnostmi popsány v koncepci Big Five?
- Jsou souvislosti mezi percepcí zátěže a osobnostními vlastnostmi rozdílné u mužů a žen?

Subjektivnímu hodnocení kladených nároků jako východisku zátěžové odezvy věnují badatelé pozornost již poměrně dlouho (viz např. R. R. Grinkel a J. P. Spiegel, 1945). Zhruba od šedesátých let minulého století je jeho význam zdůrazňován v psychologickém pojetí stresu (viz např. R. S. Lazarus, 1966; R. S. Lazarus a S. Folkman, 1984 a další). Poukazuje se zejména na podstatný vliv percepce a hodnocení podnětů na průběh a důsledky stresové reakce (např. zdravotní). Tento vliv připouští i protagonista biologického přístupu ke stresu H. Selye (1979), když uvádí, že psychické vlivy mohou ve stresových dějích nabývat převahy nad mechanismy organismu (mind-over-body). V této souvislosti připomínají někteří autoři provázanost vnímání zátěže, jejího emocionálního prožívání (R. S. Lazarus, 1993) a chování (R. Grieger, L. Grieger, 1982). Přitom novější výzkumy emocí již neberou ve stresových procesech v úvahu pouze negativní aspekty, kdy se mají emočně negativní vlivy eliminovat příslušně zaměřeným copingem, ale poukazují i na pozitivní působení emočních procesů (včetně jejich vyjádření) na adaptační proces (srovnej např. Z. Molčanová, F. Baumgartner, 2008). Situace posouzené jako obtěžující, nepříjemné či ohrožující jsou negativně prožívány, i když objektivně zřejmý diskomfort nebo hrozbu nepřinášejí. Stejně tak může být nedocněno nebo přehlédnuto i reálné nebezpečí (viz např. Le Doux, 2000).

Vlastní hodnocení a následné prožívání kladených nároků je pravděpodobně ovlivňováno řadou aktuálních i dlouhodobých proměnných zakotvených personálně, situačně i plynoucích z interakce situace a osobnosti. Jejich globální postižení v psychologickém výzkumu je pravděpodobně jen ztěží možné. Badatelé se spíše zaměřují na proměnné, které mají k hodnocení určitý více či méně zřejmý vztah. V širokém spektru zájmu jsou proměnné, které více nebo méně zřejmým způsobem mohou ovlivňovat percipovanou zátěž v aktuální i dlouhodobé perspektivě jako kognitivní či emocionální procesy, způsoby chování ve vztazích k lidem, osobnostní charakteristiky apod. Předmětem zkoumání jsou i neurofyziologické aspekty ovlivnění percepce různých typů podnětů v souvislosti s emocionálními procesy (viz např. E. A. Phelps, S. Ling, M. Carrasco, 2006; S. Budáč, M. Špajdel, 2009 aj.).

Z osobnostních dispozic globálnějšího charakteru ovlivňuje kvalitu a způsob detekce a mentálního zpracování podnětů včetně jejich hodnocení zejména inteligence (viz např. R. J. Sternberg, 2002 a další), případně moudrost jako vyšší jen ojedinele dosahované stádium mentální zralosti, přesahující kognitivní a intelektuální osobnostní dimenzi (srovnej J. Benedikovičová, I. Ruisel, 2008).

Aspekt percepce a kognitivního hodnocení zátěžových podnětů je zahrnut i v charakteristikách koncipovaných přímo s ohledem na zvládání zátěže (osobnostní zdroje odporu) jako např. sense of coherence – SOC (A. Antonovsky, 1985, 1987) nebo hardiness (S. C. Kobasa, S. R. Madi, S. Kahn, 1982 aj.).

Řadu konsekvencí pro percepci zátěže lze najít i v globálněji pojatých modelech osobnosti. Příkladem z nedávné doby může být pětifaktorový model osobnosti Big Five (R. R. McCrae, P. T. Costa, 1999; R. R. McCrae, 2000). Zde lze najít smysluplný vztah k rozpoznání a hodnocení zátěžových situací především ve faktoru otevřenost zkušenostem, ale i v dalších faktorech. Otevřenost zkušenostem (*opennes to experience*) představuje vnímavost k vnějšímu světu založenou na intelektuální, kultivované a tvořivé zvědavosti. Pozitivní

význam pro adaptaci může mít zejména senzitivita a otevřenost pro informace a nové nápady, ochota kriticky přehodnotit stávající postupy a přijímat nová řešení. Na druhé straně může ovšem zvýšená citlivost na negativní podněty adaptaci i ztěžovat.

Za určité emocionálně zprostředkované měřítko hodnocení určité situace lze považovat spokojenost (viz např. K. Paulík, 2001). Lidé reagují zpravidla nespokojeností na nežádoucí, negativní stres (distres). Některé stresové situace mohou za určitých okolností navozovat i uspokojujivé vzrušení (eustres).

Na rozdílné momenty ve vnímání, hodnocení a z něj se odvíjející míru zátěže u mužů a žen případně chlapců a dívek upozorňují v různých souvislostech a s různým důrazem četní badatelé (viz např. S. T. Sigmon, A. L. Stanton, C. R. Snyder, 1995; M. Hřebíčková 2005; I. Medved'ová, 2005; H. Karsten, 2006; P. Saforek, K. Pavlica, 2008; A. Schneiderová, 2008, 2009; S. Budáč, M. Špajgel, 2009 a další).

Ke zkoumání rozdílů v percepci a hodnocení zátěže mezi muži a ženami lze přistupovat z různých zorných úhlů. Zde se nebudu podrobněji zabývat terminologickými otázkami (pojmy v daném kontextu jako gender, biologické pohlaví, maskulinita, feminita nejsou používány jednotně) ani problémy spojenými s teoretickými i praktickými souvislostmi lidských sexuálních diferencí (viz např. P. Saforek, 2006, 2007). Můj příspěvek se zaměřuje na to, zda existují rozdíly v tom, jak muži a ženy hodnotí zátěž spojenou s výkonem profese a se životem vůbec s ohledem na některé osobnostní faktory zde představované pětifaktorovým modelem. Přitom jako určitý ukazatel hodnocení vlastní situace bude uvažována také pracovní spokojenost a spokojenost se životem vůbec. Rozdíly mezi muži a ženami ve faktorech Big Five se zabývá řada badatelů (viz např. M. Hřebíčková, 2005).

VÝZKUMNÝ SOUBOR

Zkoumaný soubor čítající 1125 osob tvořili učitelé a učitelky druhého stupně základní školy z různých míst Česka. Z toho bylo 916 žen v průměrném věku 41,45 let, směrodatná odchylka 11,34 let (nejmladší 24 let, nejstarší 70 let) a 209 mužů, jejichž průměrný věk byl 41,07, směrodatná odchylka 11,72 roku (věkové rozpětí 24–69 let). Zvolil jsem příslušníky jedné profese, což umožňuje pracovat s reálným předpokladem, že podstatná část jejich zátěže, a sice ta, která je spojená s výkonem profese má více méně obdobné objektivní parametry.

Použité metody.

1. NEO Five Factors Inventory (NEO FFI)

Česká verze inventáře zjišťujícího pět osobnostních faktorů (Big Five) autorů P. T. Costy a R. B. McCrae, v úpravě M. Hřebíčkové a T. Urbánka (2001), která je distribuovaná Testcentrem Praha. Zahrnuje 60 položek ve formě charakteristik chování a prožívání hodnocených respondenty na pětibodových škálách (0 znamená, že daná výpověď jedince vůbec necharakterizuje, 4 představuje úplné vystižení). Každý faktor (extraverze, neuroticismus, přívětivost, svědomitost, otevřenost zkušenostem) je postižen 12 položkami. Rozmezí hodnot jednotlivých faktorů je tedy 0 až 48. Metoda NEO FFI je u nás poměrně dobře známá. Využili jsme ji také v některých předcházejících výzkumech (K. Paulík, V. Gajda, 2008, K. Paulík et al. 2009).

2. Čtyři položky přímo zjišťující, jak dotázaní hodnotí na pětibodové škále svou zátěž a jak se cítí spokojeni jednak ve spojení s výkonem profese, jednak v oblasti vlastního života mimo zaměstnání („Celkově prožívám nároky svého povolání/nároky života mimo zaměstnání jako: 1 – naprosto nezatěžující, 2 – mírně zatěžující, 3 – středně zatěžující, 4 – silně zatěžující, 5 – extrémně zatěžující“; „Se svým zaměstnáním/životem vůbec jsem: 1 – zcela nespokojen/a, 2 – spíše nespokojen/a, 3 – ani nespokojen/a

ani spokojen/a, 4 – spíše spokojen/a, 5 - velice spokojen/a“). Kromě toho byl zjišťován i věk respondentů.

VÝSLEDKY

Tabulka 1

Deskriptivní charakteristiky sledovaných proměnných

	Ženy				Muži			
	průměr	sm. odch.	min	max	průměr	sm. odch.	min	max
Věk	41,45	10,14	22	70	41,07	11,72	23	70
Neuroticismus	21,01	7,19	1	48	19,70	6,89	2	45
Extraverze	31,16	6,84	5	47	31,07	7,46	6	47
Otevřenost zkušenostem	26,97	5,63	9	48	27,23	6,12	10	44
Přívětivost	30,39	4,99	6	48	30,07	5,48	15	44
Svědomitost	31,03	6,41	3	48	30,23	6,44	15	48
Pracovní zátěž	3,06	0,87	1	5	2,94	0,93	1	5
Životní zátěž	2,68	0,78	1	5	2,67	0,68	1	5
Životní spokojenost	3,87	0,66	1	5	3,79	0,77	1	5
Pracovní spokojenost	3,73	0,82	1	5	3,60	0,83	1	5

Průměrné hodnoty zjištěné NEO FFI se příliš neliší od norem prezentovaných autory české verze (M. Hřebíčková, T. Urbánek, 2001). Pracovní zátěž uváděná ženami i muži i zátěž života mimo zaměstnání odpovídají v průměru stupni hodnocení „střední“. Rozdíl mezi ženami a muži v percepci pracovní i mimopracovní zátěže nebyl statisticky signifikantní. Uváděná pracovní zátěž je vyšší než zátěž mimopracovní u žen (t-test 9,79,) i u mužů (t-test 3,41). Rozdíl je v obou případech významný na 1% hladině. Pracovní a životní spokojenost se blížila stupni hodnocení „spíše spokojen“. Zatímco uváděná životní spokojenost žen a mužů se významně nelišila, rozdíl byl v pracovní spokojenosti, která byla u žen oproti mužům vyšší. Rozdíl je statisticky významný (t-test 2,06) na 5% hladině. Skupina žen i mužů shodně uváděly nižší spokojenost v práci než spokojenost v životě vůbec. Tento rozdíl byl u žen významný na 1% hladině (t-test 4,01), u mužů na 5% hladině (t-test 2,06).

Tabulka 2

Interkorelační matice (Spearmanova pořadového koeficientu korelace) celého souboru

	Věk	Neur.	Extr.	Otevř.	Přív.	Svěd.	Prac. zát.	Živ. zát.	Živ. spok.	Prac. spok.
Věk	1,000	-,024	-,164**	-,085**	,034	,019	,128**	,033	-,096**	,000
Neuroticismus		1,000	-,356**	-,030	-,289**	-,208**	,111**	,168**	-,269**	-,197**
Extraverze			1,000	,181**	,169**	,168**	-,057	-,068*	,231**	,190**
Otevřenost zkušenostem				1,000	,091**	,004	,043	,004	,016	,036
Přívětivost					1,000	,263**	,027	-,075*	,174**	,166**
Svědomitost						1,000	-,073*	-,022	,133**	,154**
Pracovní zátěž							1,000	,296**	-,076*	-,250**
Životní zátěž								1,000	-,229**	-,073*
Životní spokojenost									1,000	,317**
Pracovní spokojenost										1,000

* významné na 5% hladině

** významné na 1% hladině

Z tabulky interkorelací sledovaných proměnných je patrné, že celá sledovaná pětice osobnostních faktorů neměla zřejmě žádný významný vztah k hodnocení zátěže ani ke spokojenosti otevřenost zkušenostem. U ostatních čtyř faktorů bylo možno v celém souboru určité vztahy zaznamenat. U vnímání pracovní zátěže se jednalo o signifikantní pozitivní korelace s neuroticismem a negativní korelace se svědomitostí. Dále pracovní zátěž negativně korelovala s životní a pracovní spokojeností. Korelace pracovní a životní zátěže byla 0,296 (hladina významnosti 5 %). Kromě toho byla významná ještě pozitivní korelace pracovní zátěže s věkem.

Posuzování zátěže v životě vůbec signifikantně korelovalo s neuroticismem pozitivně a ne–negativně s extravertí, přívětivostí a pracovní i životní spokojeností.

Některé statisticky signifikantní korelace extraverté, neuroticismu, svědomitosti a přívětivosti se ukázaly také u spokojenosti. Pracovní spokojenost i spokojenost se životem vůbec shodně korelovaly pozitivně s extravertí, přívětivostí a svědomitostí a negativně s neuroticismem.

Životní spokojenost navíc vykazovala negativní korelaci s věkem. Korelace životní a pracovní spokojenosti byla 0,317 (1% hladina významnosti).

Představu o vztazích sledovaných proměnných v souborech mužů a žen poskytuje tabulka 3.

Tabulka 3

Interkorelační matice (Spearmanův pořadový koeficient korelace) souboru žen (nad diagonálou) a mužů (pod diagonálou)

	Věk	Neur.	Extr.	Otevř.	Přív.	Svěd.	Prac. zátěž	Život. zátěž	Životní spok.	Pracov. spok.
Věk	1,000	-,011	-,167**	-,073*	-,002	-,010	,129**	,052	-,099**	,002
Neuroticismus	-,096	1,000	-,360**	-,060	-,319**	-,203**	,104**	,175**	-,277**	-,218**
Extraverze	-,155*	-,342**	1,000	,209**	,182**	,157**	-,018	-,068*	,237**	,195**
Otevřenost zkušenostem	-,136*	,085	,065	1,000	,072*	,011	,060	,025	,028	,028
Přívětivost	,173*	-,251**	,113	,122	1,000	,223**	,026	-,083*	,193**	,143**
Svědomitost	,125	-,318**	,219**	-,072	,297**	1,000	-,089**	-,021	,122**	,157**
Pracovní zátěž	,125	,123	-,204**	-,044	,012	-,055	1,000	,296**	-,050	-,245**
Životní zátěž	-,047	,132	-,063	-,091	-,059	-,043	,295**	1,000	-,256**	-,076*
Životní spokojenost	-,086	-,255**	,204**	-,035	,077	,163*	-,185**	-,117	1,000	,292**
Pracovní spokojenost	-,015	-,122	,162*	,054	,207**	,079	-,289**	-,063	,419**	1,000

* významné na 5% hladině

** významné na 1% hladině

V tabulce vidíme, že některé sledované souvislosti se u mužů a žen poněkud lišily. Extraverze, u žen statisticky významně korelovala negativně s životní zátěží, zatímco u mužů byla významná negativní korelace mezi extraverzí a pracovní zátěží. Pozitivní korelace extraverze s životní a pracovní spokojeností byla zaznamenána u obou pohlaví. U neuroticismu jsou zjištěné statisticky významné korelace v souboru žen pozitivní pro pracovní i mimopracovní zátěž a negativní pro pracovní i životní spokojenost. U mužů je významná pouze negativní korelace mezi neuroticismem a životní spokojeností. Ve faktoru přívětivost byla u žen signifikantní pozitivní korelace s oběma sledovanými druhy spokojenosti a negativní korelace s životní zátěží, u mužů přívětivost korelovala pouze pozitivně s pracovní spokojeností. Pokud se týká svědomitosti u žen byla významná její negativní korelace pracovní zátěží a pozitivní s pracovní i mimopracovní spokojeností. Zatímco u mužů svědomitost korelovala signifikantně pouze s životní spokojeností.

Faktor otevřenost zkušenostem nevykazoval signifikantní korelace ke sledovaným proměnným týkajícím se spokojenosti a zátěže ani v podsouborech mužů a žen.

Tyto rozdíly uvádím vzhledem ke zjištěným nízkým hodnotám korelačních koeficientů spíše pro úplnost. Korelace nemohou dostatečně vysvětlit reálné souvislosti mezi proměnnými zejména s ohledem na jejich kauzalitu. Pro analýzu vztahů mezi percepcí zátěže a spokojeností (vysvětlované proměnné) a zvolenými nezávislými proměnnými věk a osobnostní faktory pětifaktorového modelu s přihlédnutím ke zvláštnostem obou pohlaví jsem zvolil víceúrovňový stromový algoritmus CHAID (Chi-squared Automatic Interaction Detection). Situaci pro faktory Big Five ve vztahu k percepci zátěže a ke spokojenosti přibližuje tabulka 4 a obrázek 1–4.

Tabulka 4

Věk a pět osobnostních faktorů jako prediktory zátěže a spokojenosti u mužů a žen

Závislá proměnná (predikant)	Statisticky významný prediktor v pořadí podle významnosti	Možnosti přijatelné predikce
Pracovní zátěž	věk, otevřenost zkušenostem	NE (47,9 %), Ri = 0,521
Životní zátěž	věk, svědomitost	NE (47,0%), Ri = 0,541
Pracovní spokojenost	neuroticismus, svědomitost, extraverte	NE (59,5 %), Ri = 0,405
Životní spokojenost	neuroticismus, věk, přívětivost, extraverte	ANO (72,2 %), Ri = 0,278

Poznámka: Ve třetím sloupci tabulky je uvedeno procento případů, které je přesně predikováno v dané třídě. Ri je mírou rizika nepřesnosti predikce (čím je hodnota blíže jedné, tím je odhad méně přesný).

Vnímání pracovní zátěže bylo ovlivňováno především věkem (první vrstva) a ve věkové kategorii nad 30 let ještě otevřeností zkušenostem – druhá vrstva (viz obr. 1).

Vnímání životní zátěže ovlivňoval nejvíc věk. U osob do 39 let podstatně působila ještě svědomitost (obr. 2).

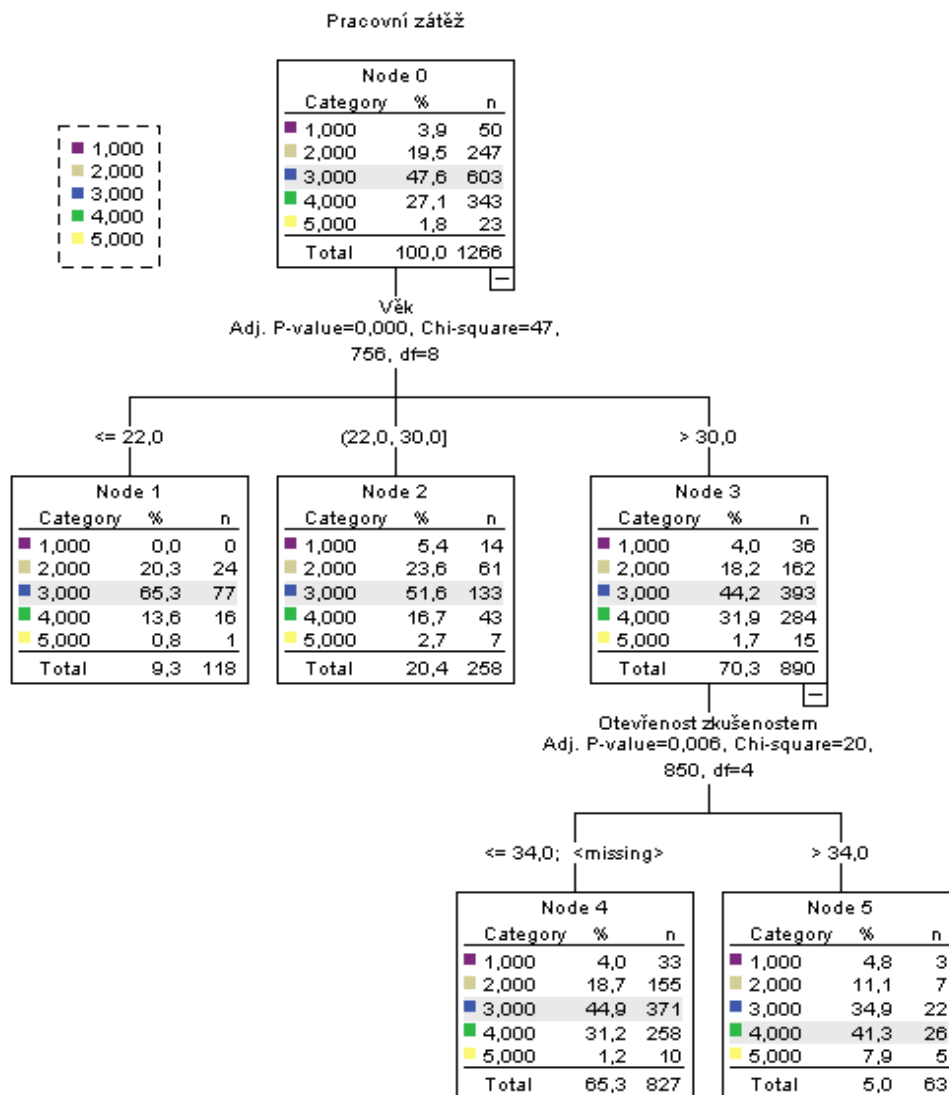
Pracovní spokojenost byla ovlivňována zásadně neuroticismem. U osob se skóré neuroticismu pod 15 bodů navíc významně spolupůsobila svědomitost a u jedinců s neuroticismem v rozsahu 19–25 byl patrný ještě vliv extraverte (obr. 3).

Životní spokojenost byla rovněž ovlivňována zásadně neuroticismem. Dále zde působily s ohledem na věk přívětivost, extraverte v druhé vrstvě. Věk působil navíc u jedné skupiny v součinnosti s neuroticismem (obr. 4).

Osobnostní proměnné mají různý význam, který je dán pořadím vytváření vrstev, které mají statistickou významnost. Pohlaví v našem případě nehrálo podstatnou roli. V použitém modelu pro zátěž ani pro spokojenost nesplňovaly úlohu prediktoru vysvětlujícího rozdíly v působení věku a faktorů Big Five na percepci zátěže a spokojenost.

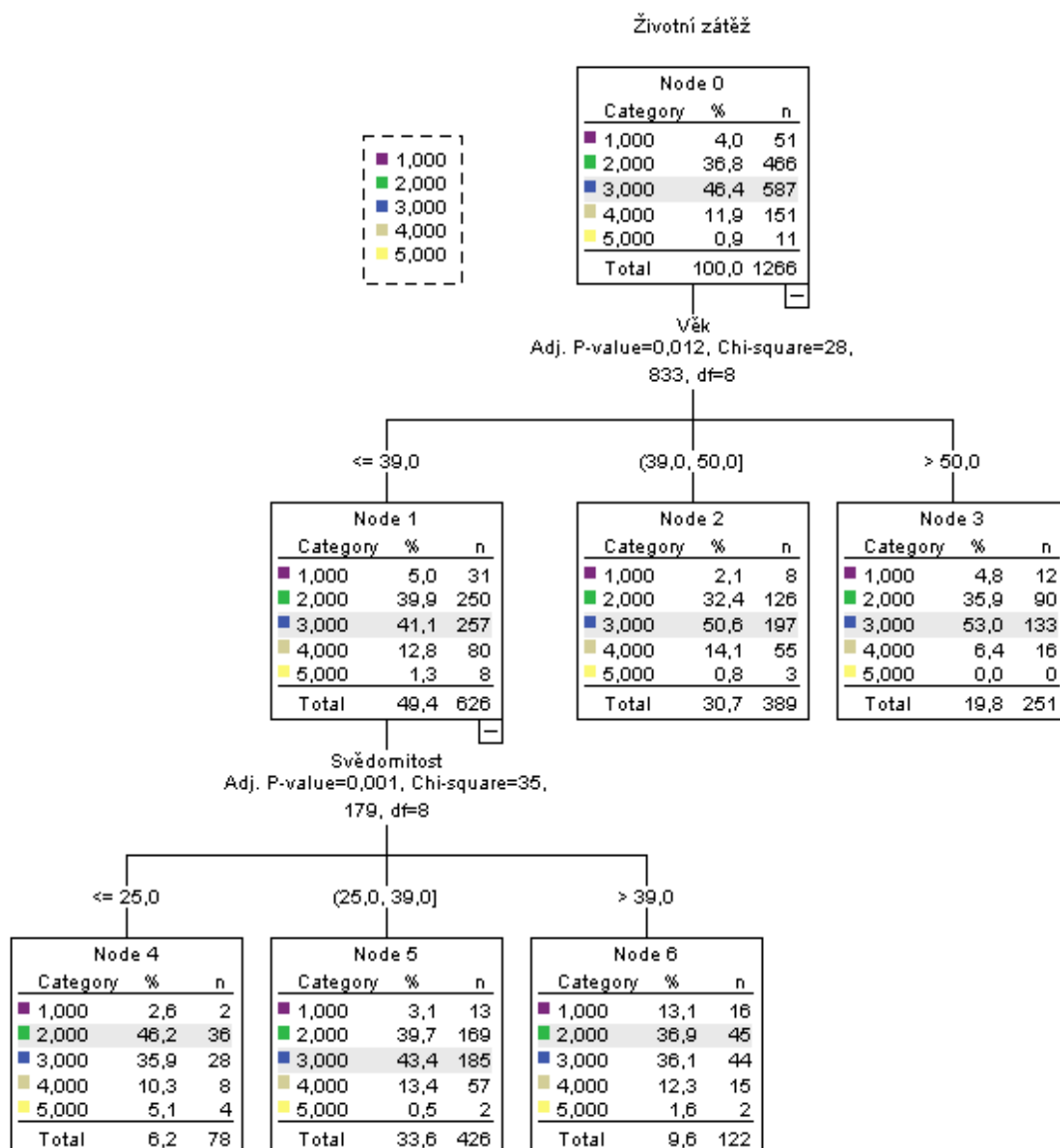
Obrázek 1

Stromový graf vztahů pracovní zátěže k věku a osobnostním proměnným Big Five

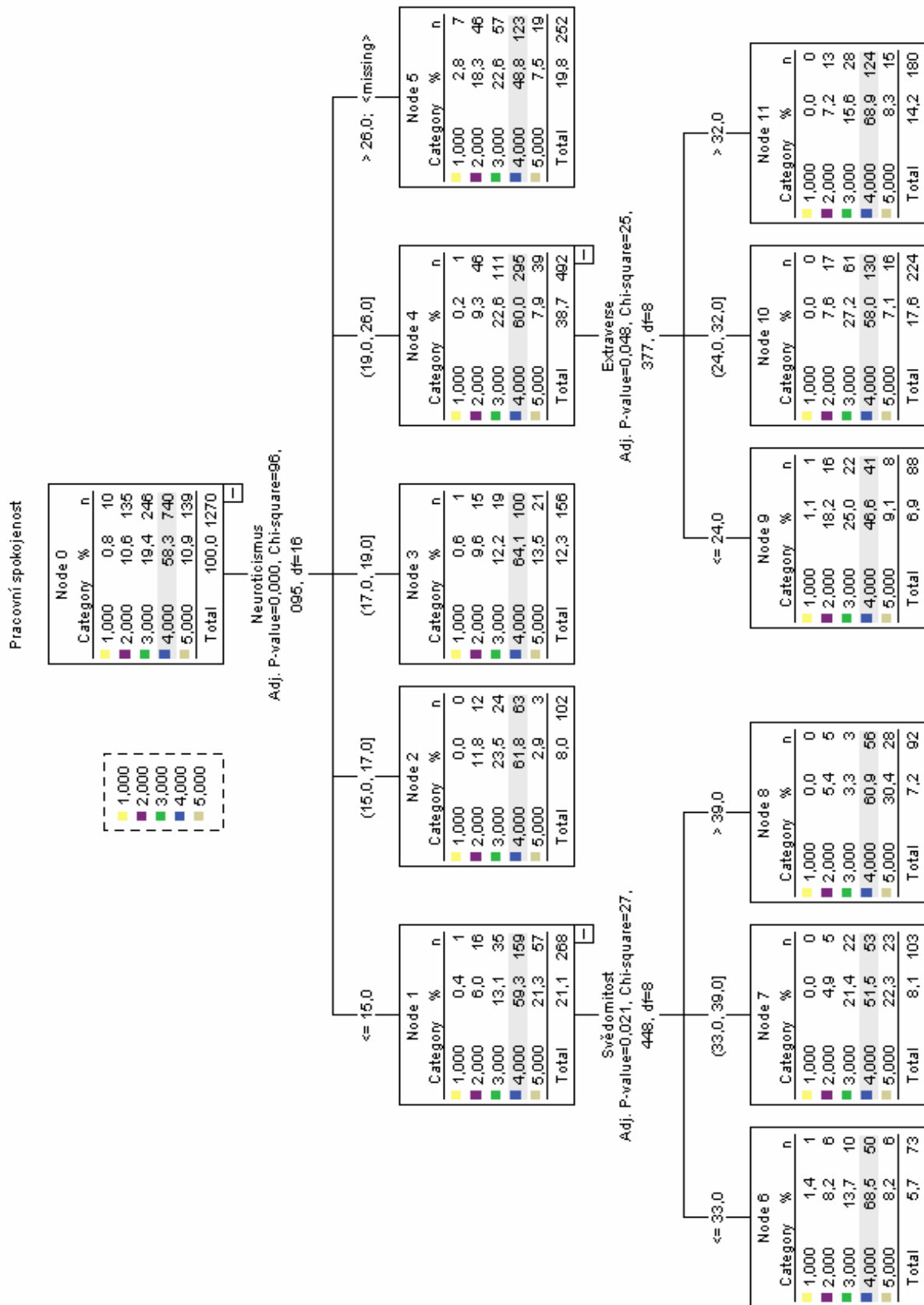
Obrázek 2

Stromový graf vztahů mimopracovní zátěže k věku a osobnostním proměnným Big Five

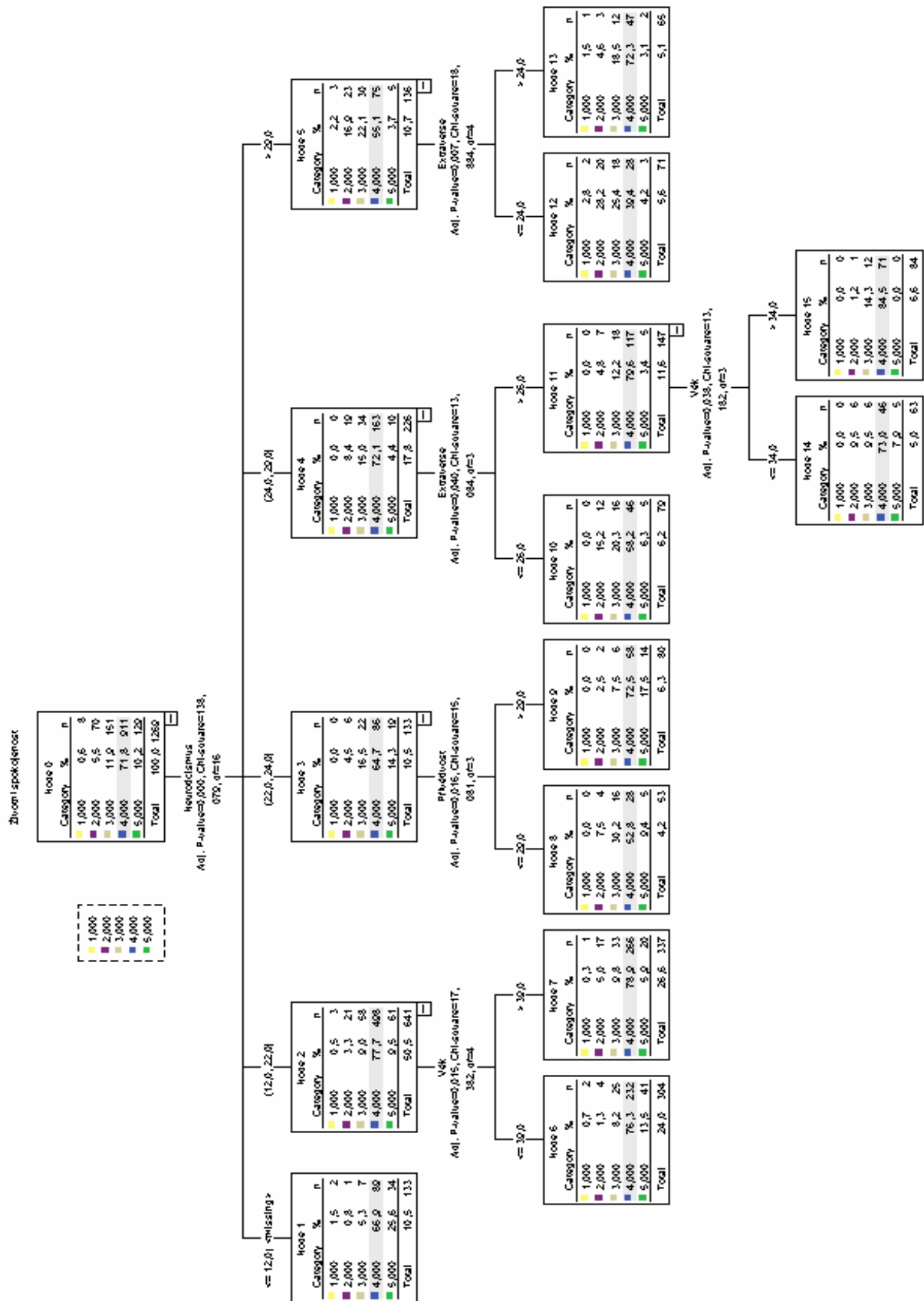
Obrázek 3

Stromový graf vztahů pracovní spokojenosti k věku a osobnostním proměnným Big Five

Obrázek 4

Stromový graf vztahů životní spokojenosti k věku a osobnostním proměnným Big Five

DISKUSE

Percepce zátěže v zaměstnání i v životě vůbec dotázanými muži i ženami v průměru odpovídala škálovému hodnocení „střední“. Pro předpoklad náročnosti jejich učitelské profese svědčí uváděná pracovní zátěž vyšší než zátěž mimopracovní. Pracovní a životní spokojenost se blížila stupni hodnocení „spíše spokojen“. Skupiny žen i mužů shodně uváděly nižší spokojenost v práci než spokojenost v životě vůbec. To odpovídá dřívějším zjištěním (viz např. K. Paulík et al. 2009). Obdobně jako v předchozích výzkumech vyznívají také výsledky analýzy souvislostí mezi sledovanými proměnnými. V celém souboru jsou patrné některé korelace, jež bylo možno očekávat. Je to např. souvislost pracovní a mimopracovní zátěže a životní a pracovní spokojenosti. Obecně se nárůst zátěže váže k poklesu spokojenosti. Vcelku pochopitelná je také např. souvislost věku a pracovní zátěže (se zvyšujícím se věkem se pravděpodobně zvýrazňuje i vnímavost k intenzitě pracovních nároků) a životní spokojenosti, která s věkem může z řady důvodů klesat. Jako plausibilní se jeví i existence vztahu mezi některými osobnostními vlastnostmi na jedné straně a zátěží či spokojeností na druhé straně (konstatují tak i další autoři pro dospělé i různé další věkové skupiny). Např. L. Medved'ová (2009) zjistila korelace životní spokojenosti se všemi pěti faktory, tedy včetně otevřenosti zkušenostem u žáků základní školy (11–14 let). Z jednotlivých faktorů modelu Big Five lze bez větších problémů akceptovat údaj o vlivu narůstajícího neuroticismu na zvyšování pocitu zátěže a poklesu spokojenosti atd. Ostatní korelační vztahy již lze vysvětlit podstatně obtížněji. Navíc je třeba si uvědomit, že se v našem výzkumu vesměs jednalo o korelace nízké, jejichž statistické významnosti bylo dosaženo zejména díky poměrně vysokému počtu respondentů. Kromě těchto proměnných je tedy třeba počítat při analýze procesu subjektivního hodnocení kladených nároků ještě s vlivem dalších proměnných, které jsem zde nesledoval.

Rozdíly v pohledu žen a mužů na míru zátěže spojené s prací a jejími podmínkami byly zaznamenány u pracovní spokojenosti, která byla u žen oproti mužům vyšší. Relativně vyšší míra spokojenosti s učitelskou profesí (projevila se i v dalších výzkumech viz např. K. Paulík, 1999) by mohla být jedním z činitelů stojících na pozadí známé feminizace ve školství. Určité rozdíly v percepci zátěže a spokojenosti bylo možno zaznamenat, bereme-li v úvahu jejich osobnostní rysy v pojetí Big Five. Ukázalo se, že kromě faktoru otevřenost zkušenostem, jenž nevykazoval žádné signifikantní korelace ke sledovaným proměnným týkajícím se spokojenosti a zátěže, lze u ostatních faktorů pravděpodobně předpokládat, že do určité míry percipovanou zátěž a spokojenost ovlivňují rozdílně u mužů a žen. Pro některé z rozdílů zjištěných korelační analýzou výsledků mužů a žen by bylo možno hledat více méně smysluplné vysvětlení. Od podrobnější interpretace rozdílů upouštím vzhledem k nízkým hodnotám korelačních koeficientů a pravděpodobnosti působení dalších vlivů. Navíc uvedené korelace sice naznačují pravděpodobnou existenci nenáhodných souvislostí, nemohou však dostatečně vysvětlit reálné vztahy mezi proměnnými, zejména s ohledem na jejich kauzalitu.

Pro další analýzu získaných dat byla použita technika klasifikačních stromů umožňující identifikovat specifické podskupiny a vztahy, které se tradiční statistikou odhalují zdlouhavě. Pomocí této techniky lze odstupňovat sílu vlivu podskupin na závislou (cílovou) proměnnou. Pro rychlé a účinné zkoumání vztahů v datech jsem zvolil víceúrovňový stromový algoritmus CHAID. Cílem bylo nalezení vztahů mezi vysvětlovanými proměnnými (percepce zátěže a spokojenost) a zvolenými nezávislými proměnnými osobnostní faktory pětifaktorového modelu a věk s přihlédnutím ke zvláštnostem obou pohlaví.

Použitý postup naznačil, že pohlaví respondentů v našem případě nehrálo podstatnou roli a nelze jej považovat za prediktor vysvětlující rozdíly v působení osobnostních faktorů Big Five na percepci zátěže a spokojenost. Percepce pracovní a mimopracovní zátěže byla v celém souboru nejvíce ovlivňována věkem. Přitom osobnostní proměnné mají různý význam.

U osob starších 30 let se projevil vedle věku ještě vliv otevřenosti zkušenostem a ve věkové kategorii do 39 let podstatně působila také svědomitost. Pracovní a životní spokojenost byla kromě věku ovlivňována zásadně neuroticismem. V případě pracovní spokojenosti u osob s nízkým neuroticismem spolupůsobila ještě svědomitost a u jedinců s neuroticismem v rozsahu 19–25 byl patrný vliv extravertze. Životní spokojenost byla ovlivňována vedle věku a neuroticismu přívětivostí a extravertzí.

ZÁVĚR

Dosažené výsledky do určité míry v obecné rovině naznačují, že osobnostní faktory popsané v koncepci Big-Five pravděpodobně sehrávají určitou roli v procesu percepce pracovní a mimopracovní zátěže a promítají se i do pocitů spokojenosti v práci a v životě vůbec.

Naše výsledky dále svědčí pro podporu předpokladu, že vztahy těchto faktorů a percepce zátěže a spokojenosti nejsou vždy u příslušníků/příslušnic mužského a ženského pohlaví shodné. Nicméně na základě použité statistické techniky klasifikačních stromů nelze považovat pohlaví za prediktor vysvětlující rozdíly v působení věku a faktorů Big Five na percepci zátěže a spokojenost v práci. Významnější vliv na sledované rozdíly má věk.

V tomto příspěvku jde spíše o zamyšlení nad některými souvislostmi daného tématu než o zaujetí zásadního stanoviska k diskusi o tom, zda muži a ženy vnímají a hodnotí na ně kladené nároky rozdílně. Je otázkou, do jaké míry lze naše výsledky generalizovat a zda nejsou příznačné především pro učitele, případně jen pro respondenty v našem souboru.

POUŽITÁ LITERATURA

- ANTONOVSKY, A. *Health, Stress And Coping*. San Francisco : Jossey – Bass, 1985.
- ANTONOVSKY, A. *Unravelling The Mystery of Health*. San Francisco : Jossey – Bass, 1987.
- BENEDIKOVIČOVÁ, J., RUISEL, I. Múdrost' v kontexte osobnosti. In Ruisel, I. a kol. *Myslenie – osobnosť – múdrost'*. Bratislava : SAV, 2008, s. 189-225.
- BUDÁČ, S., ŠPAJGEL, M. Medzipohlavné rozdiely v časovom rozlišovaní zrakových podnetov v závislosti od emocionálneho prežívania. In Čechová, D. a kol. (eds.) *Osobnosť v kontexte kognícií, emocionality a motívácií II. Kniha Abstraktov. Medzinárodná konferencia 26.-27. November 2009*, Bratislava : Stimul, 2009, s. 53.
- GRIEGER, R., GRIEGER, L. (eds.) *Cognition and emotional disturbance*. New York : Human Science Press, 1982.
- GRINKEL, R. R., SPIEGEL, J. P. *Men under stress*. New York : McGraw–Hill, 1945.
- HŘEBÍČKOVÁ, M., 2005, Osobnost žen a osobnost mužů ve světle osobnostního inventáře (NEO-PI-R). In: Heller, D. Procházková, J. Sobotková, I. (eds.) *Psychologické dny 2004: Svět žen a svět mužů: polarita a vzájemné obohacování. Sborník příspěvků z konference*. Olomouc : UP 2005, s. 66.
- HŘEBÍČKOVÁ, M., Urbánek, T. *NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five Factor Inventory P. T. Costy a R. R. McCrae)*. Praha : Testcentrum, 2001.
- KARSTEN, H. *Ženy – muži: generové role, jejich původ a vývoj*. Praha : Portál, 2006.
- KOBASA, S. C., MADDI, S. R., KAHN, S. Hardiness and health. A prospective study. *Journal of Personality And Social Psychology*, 1982, 42, 1, s. 168 – 177.
- LAZARUS, R. S. *Psychological stress and coping process*. New York : McGraw-Hill 1966.
- LAZARUS, R. S. From psychological stress to emotion: A history of changing outlooks. *Am. Rew. Psychol.*, 1993, 44, s. 1 – 21.
- LAZARUS, R. S., FOLKMAN, S. *Stress, appraisal, and coping*. New York : Springer, 1984.

- LE DOUX, J. E. Cognitive – emocional interactions. In. Lane, R. D., Nadel, L. (eds) *Cognitive neuroscience of emotion*. New York : Oxford University Press, 2000, s. 129-155.
- McCRAE, R. R Emotional intelligence from the perspective of the five-factor model of personality. In Bar – On, R. Parker, J. D. A. (eds.). *Handbook of emotional intelligence: Theory, development, assesment and application et home, school and in the workplace*. New York : Jossey-Bass, 2000, s. 263-276.
- McCRAE, R. R., COSTA, P. T. A five-factor rtheory of personality. In Pervin, I. A., John, O. (eds.) *Handbook of personality : Theory and research*. New York/London : Guilford Press, 1999, s. 139-153.
- MEDVEĎOVÁ, L. Vplyv hostility a a depresivity na strategie zvládania v medzipohlavnom kontexte. In Heller, D. Procházková, J. Sobotková, I. (eds.) *Psychologické dni 2004: Svět žen a svět mužů: Polarita a vzájemné obohacování*. Olomouc : UP, 2005, s. 56.
- MEDVEĎOVÁ, L. Svedomitost' v kontexte životnej spokojnosti a zvládania stresu v v rannej adolescencii. In Halama, P. (ed.) *27. Psychologické dni „Premeny psychológie v europskom priestore“* Bratislava : SPS při SAV, 2009, s. 29.
- MOLČANOVÁ, Z. BAUMGARTNER, F. Emočná inteligencia – teória, metodologia možnosti výskumu. In Ruisel I. a kol., *Myslenie – osobnosť - múdrosť*. Bratislava : ÚEP SAV, Slovak Academia Press, 2008, s. 163 – 188.
- PAULÍK, K. *Psychologické aspekty pracovni spokojenosti učitelů*. Ostrava : FF OU, 1999.
- PAULÍK, K. Pracovní spokojenost a její psychologické souvislosti. *Psychologie v ekonomické praxi*, 2001, XXXVI, s. 1-13.
- PAULÍK, K. Determinace lidského zvládání zátěže. *Acta Facultatis Philosphae Universitatis Ostraviensis*, 2006, 228, 11, s. 5-28.
- PAULÍK, K. (ed.). *Moderátory a mediátory zátěžové odolnosti*. Ostrava : OU FF, 2009.
- PAULÍK, K., GAJDA, V. Proměnné Big-Five a percepce zátěže. In: Čechová D. *Personality, in the context of cognition emotionality and motivation. International conference 15-16 November 2007*, Bratislava. Bratislava : Stimul – FF UK 2008, s. 487-495.
- PHELPS, E. A. LING, S. CARRASCO, M. Emotion facilitates perception and potentiates the perceptual benefits and attetion. *Psychological Science*, 2006, 17, 4, s. 292-299.
- SAFOREK, P. Gender jako zátěž. *Acta Facultatis Philoslophicae Universiatatis Ostraviensis*, 2006, 228, 11, s. 29-36.
- SAFOREK, P. Nepředvídatelné důsledky genderu. *Kontakt*, 2007, IX, 2, s. 318-324.
- SAFOREK, P., PAVLICA, K. Genderové role jako mediátory zátěže. In Mlčák, Z., Paulík, K., Záškodná, H. (eds.) *Osobnost v kontextu chování a zátěžové odolnosti*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis 241. Ostrava : OU FF, 2008, s. 139-151.
- SCHNEIDEROVÁ, A. Gender, maskulinita – feminita a stres. In Mlčák, Z., Paulík, K., Záškodná, H. (eds.) *Osobnost v kontextu chování a zátěžové odolnosti*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis 241. Ostrava : OU FF, 2008, 123-138.
- SCHNEIDEROVÁ, A. Gender, maskulinita-feminita v roli činitelů ovlivňujících vnímání zátěže. In: Paulík, K. (ed.) *Moderátory a mediátory zátěžové odolnosti*. Ostrava : FF OU, 2009.
- SELYE, H. *Self-regulation: The reponse to stress*. In Goldwag, E. M. (ed.) *Inner balance. The power of holistic healing*. Engelwoods Cliffs : Prentice-Hall, Inc. 1979, s. 59-85.
- SIGMON S. T., STANTON A.L., SNYDER. C. R. Gender differences in coping: A further test of socialization and role constraint theories. *Sex roles: A Journal of Research*, Nov, 1995.